

tussen Duin & Dijk

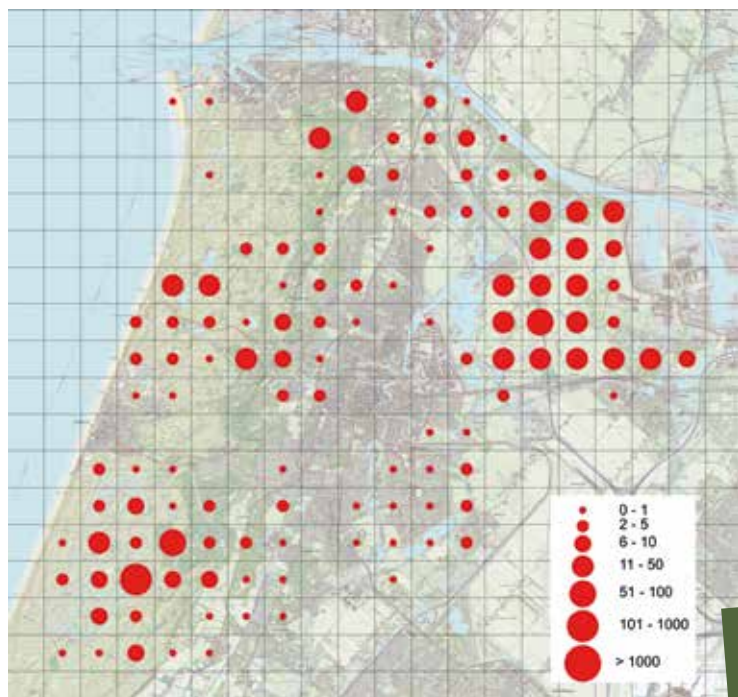

Natuur in Noord-Holland, Jaargang 18

2 ● 2019

Libellen

in Zuid-Kennemerland

● *Figuur 1. Verspreidingskaart vroege glazenmaker.*

● *Smaragdlibbel. Foto: Lippe de Vries.*

Twintig jaar geleden werd gestart met het systematisch onderzoeken van de verspreiding van libellen in Zuid-Kennemerland. Aanleiding om middels een atlasproject deze regio gebiedsdekkend te karteren en de resultaten in een atlas te publiceren.

● *Omslag boek.*

Libellenwerkgroep Zuid-Kennemerland

Eind 1997 werd de Libellenwerkgroep Zuid-Kennemerland opgericht als onderdeel van de KNNV. Een belangrijke activiteit vanaf het begin is het tellen van libellen langs vaste monitoringroutes in samenwerking met De Vlinderstichting. Begonnen werd met twintig van zulke routes. In de loop der jaren zijn er in totaal 42 routes geteld, momenteel worden er 24 actief gevolgd. Deze meetreeksen maken het mogelijk om trends te bepalen

van de meeste soorten. Van zeven onregelmatig voorkomende soorten is het niet goed mogelijk om een betrouwbare trend te benoemen. Roy van Grunsven (De Vlinderstichting) heeft met het programma TRIM de trends berekend, waarbij aan 1999 een indexwaarde van 100 is toegekend. De grafieken kennen allemaal een logaritmische schaal, dus een ogenschijnlijk relatief geringe verhoging met één stap betekent in werkelijkheid een tienvoudige toename. Vier soorten hebben een significant negatieve trend. Het betreft de hout-

pantserjuffer, de blauwe glazenmaker, de noordse witsnuitlibel en de zwarte heidelibbel. Daartegenover staan dertien soorten met een stijgende lijn en voor zestien soorten geldt dat hun voorkomen min of meer stabiel is. In totaal zijn veertig soorten libellen in Zuid-Kennemerland vastgesteld. Voor het vervaardigen van de libellenatlas is daarnaast in de jaren 2016 en 2017 geheel Zuid-Kennemerland gekarteerd op kilometerhok-niveau. Dit leverde veel informatie op over het voorkomen van libellen in binnenduin-

● Gevlekte witsnuitlibel. Foto: Els Harinck.

rand, polder- en stedelijk gebied. Immers het overgrote deel van de monitoringroutes is gesitueerd in de duinen.

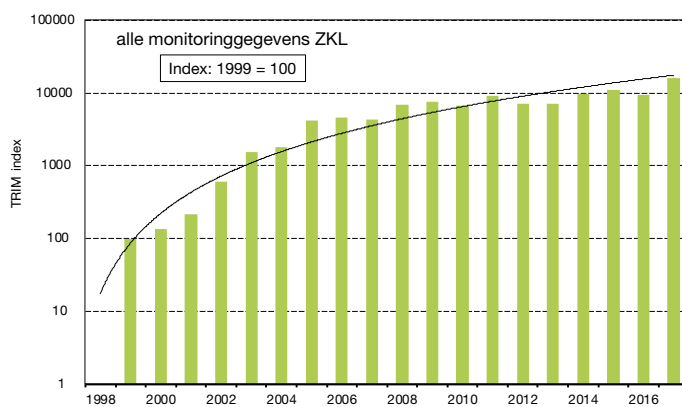
Als voorbeeld van de wijze van weergave is hierbij voor de vroege glazenmaker zowel de verspreidingskaart (figuur 1) als de trend (figuur 2) weergegeven.

Soorten in Zuid-Kennemerland

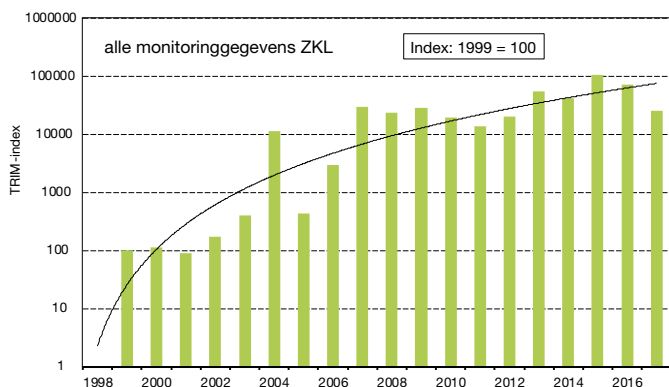
In de afgelopen twintig jaar zijn er negen nieuwe soorten verschenen. In volgorde van verschijnen zijn dat: bruine winterjuffer (vanaf 2000), tengere grasjuffer (2006), vuurlibél (2006), zuidelijke keizerlibél (2007), zuidelijke glazenmaker (2011), tangpantserjuffer (2010), gevlekte witsnuitlibél (2012), smaragdlibél (2014) en sierlijke

witsnuitlibél (2018). Voor een aantal soorten is hier duidelijk sprake van een klimaateffect, maar voor de soorten met een oostelijke en/of noordelijke verspreiding (de laatste drie uit dit rijtje) spelen zaken als habitatverbetering waarschijnlijk een grote rol.

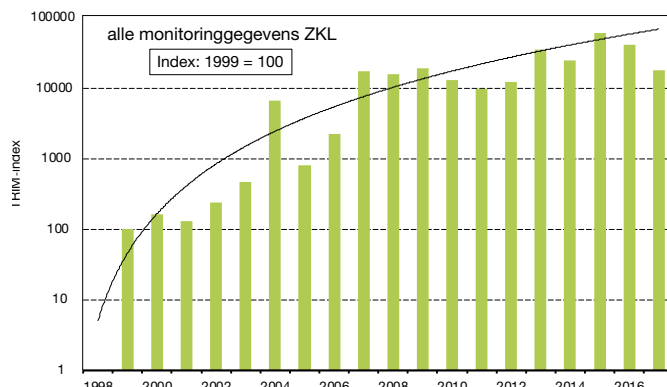
Er is in de afgelopen twintig jaar geen soort verdwenen, of het zou de geelvlekheidelibél moeten zijn die in de eerste tien jaren van ons onderzoek jaarlijks werd gezien en zich ook voortplantte. De laatste tien jaar is deze soort nauwelijks waargenomen.

● Figuur 2. Trend vroege glazenmaker

● **Figuur 3.** Trend soortgroep stedelijk gebied

● **Figuur 4.** Trend soortgroep laagveenwateren.

Op een aantal soorten die een markante ontwikkeling laten zien, ga ik hier nader in.

In 2009 werden er drie exemplaren van de zuidelijke keizerlibel gezien en daarna pas weer drie exemplaren in 2014. In de jaren daarna stegen de aantallen explosief, met name in de Amsterdamse Waterleiding-

sie op 3 juni werden alleen al in de Schapenkamp (Kennemerduinen) 67 exemplaren vastgesteld.

In de afgelopen tien jaar werden af en toe zwervende vuurlibellen waargenomen in Zuid-Kennemerland. In 2017 echter werden in de Amsterdamse Waterleidingduinen opeens 53 exemplaren gezien.

Van 22 soorten waren er voldoende gegevens voor een vliegtijdenanalyse.

duinen: waarnemingsdagen met tientallen exemplaren zijn hier geen uitzondering. Kennelijk voldoet dit gebied aan de voorkeursbiotoop: grote wateren waarbij de aanwezigheid van vis geen bezwaar is.

Tot 2014 kwam de smaragdlibel – afgezien van een incidentele zwerver – niet voor in de vastelandsdunnen van Nederland. In dat jaar werden een aantal exemplaren gezien in de Spinnenkopplas in de Kennemerduinen, waarbij ook voortplanting werd waargenomen. In 2015 werden hier ook enkele exemplaren gezien. Vanaf 2016 (waargenomen op minstens vijf verschillende locaties) en 2017 (dertien locaties) werd duidelijk dat deze soort zich verder over de duinen van Zuid-Kennemerland aan het verspreiden is.

Jarenlang was de IJsbach bij Casticum de enige plek in de Noord-Hollandse duinen waar de gevleete witsnuitlibel vrijwel jaarlijks aanwezig was. Vanaf 2012 is er in Zuid-Kennemerland sprake van een blijvende vestiging en een daarop volgende gestage verspreiding van deze soort. Het jaar 2018 spande hierbij de kroon. Tijdens een excursie

Soortgroepen

Om trends voor verschillende landschappen in beeld te krijgen, zijn verschillende soortgroepen gedefinieerd. Deze soortgroepen zijn ontleend aan Libellen van Nederland (NVL, 2002) en gecorrigeerd voor het voorkomen in Zuid-Kennemerland. Soorten die hier niet voorkomen, zijn niet in de groep meegenomen. We hebben de volgende soortgroepen onderscheiden:

- Soorten met een zuidelijke verspreiding (*in casu* klimaatvolgers);
- Soorten van pioniermilieu;
- Soorten van het stedelijke milieu;
- Soorten van laagveenwateren;
- Soorten van de duinzandgronden;
- Soorten van voedselrijke, kleine wateren.

Ik ga op twee soortgroepen nader in: de soorten van het stedelijke milieu en de soorten van laagveenwateren.

Soorten van het stedelijke milieu

De soorten die voor deze groep zijn benoemd, zijn houtpantserjuffer,

kleine roodoogjuffer, grote roodoogjuffer, lantaarntje en paardenbijter.

De index van deze soorten is vanaf 1999 met een ruime factor 100 groter geworden (figuur 3). Dit kan vooral op het conto worden geschreven van de beide roodoogjuffers en de vuurjuffer. In het stedelijke milieu is in onze regio duidelijk sprake geweest van een verbetering van de waterkwaliteit en een rijkere en meer natuurlijke watervegetatie.

Soorten van laagveenwateren

In de groep van de laagveenwateren gaat het om kleine en grote roodoogjuffer, vuurjuffer, viervlek, variabele waterjuffer, gewone oeverlibel, gevleete witsnuitlibel, glassnijder en vroege glazenmaker. Evenals bij de soorten van stedelijke wateren zien we hier een ongeveer honderdvoudige vergroting van de index (figuur 4). Deels wordt dit veroorzaakt door de ook bij het stedelijke milieu als kenmerkende soorten beschreven soorten, zoals de beide roodoogjuffers en de vuurjuffer, maar ook de glassnijder en zeker de vroege glazenmaker hebben hieraan een bijdrage geleverd. De toename kan ook verklaard worden doordat er vanaf 2006 enkele goede routes in dit milieu worden gelopen bij de Batterij bij Halfweg.

De vliegtijd van libellen in Zuid-Kennemerland

Voor de vliegtijdenanalyse, uitgevoerd door Wim Konijnenberg, werden om reden van continuïteit

Soort	Vliegdatum			Vliegperiode
	eerste	laatste		
Zwervende pantserjuffer	vroeger*	vroeger*		gelijk*
Gewone pantserjuffer	gelijk	later		lichte toename
Houtpantserjuffer	later	gelijk		afname
Azuurwaterjuffer	gelijk	gelijk		gelijk
Variabele waterjuffer	gelijk	later*		lichte toename*
Grote roodoogjuffer	gelijk	vroeger*		afname*
Kleine roodoogjuffer	vroeger	later		sterke toename
Vuurjuffer	vroeger	vroeger*		afname*
Watersnuffel	gelijk	gelijk		gelijk
Lantaarntje	gelijk	later		lichte toename
Blauwe glazenmaker	later*	later		afname*
Vroege glazenmaker	vroeger*	later		toename
Paardenbijter	later	later		gelijk
Grote keizerlibel	later	gelijk		lichte afname
Glassnijder	later	gelijk		lichte afname
Platbuik	gelijk	later*		lichte toename*
Viervlek	gelijk	gelijk		gelijk
Gewone oeverlibel	gelijk	gelijk		gelijk
Zwarte heidelibel	later*	gelijk		afname*
Bloedrode heidelibel	later*	later		lichte toename
Bruinrode heidelibel	gelijk	later		sterke toename
Steenrode heidelibel	gelijk	later		toename
	vroeger	18%	14%	41% toename
	gelijk	50%	36%	27% gelijk
	later	32%	50%	32% afname

De met * gemarkeerde resultaten zijn minder betrouwbaar.

● Tabel. Verandering vliegtijden libellen in 2001-2017.

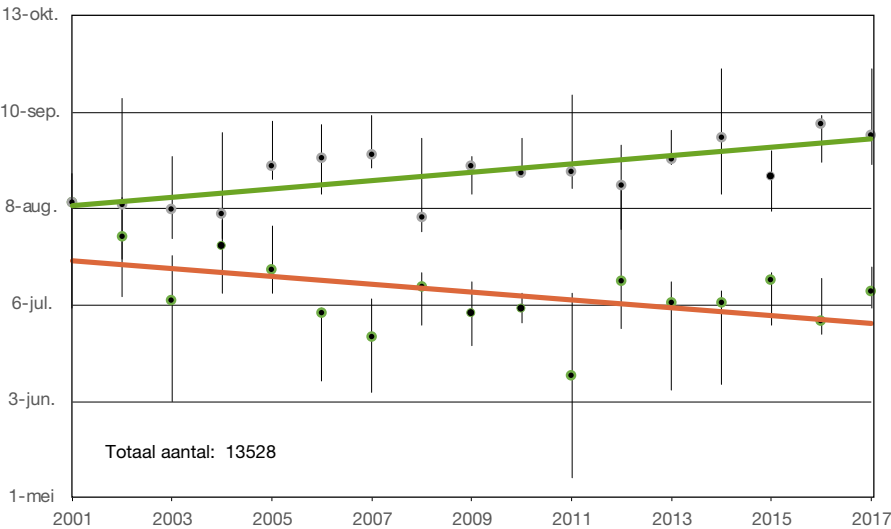
alleen de waarnemingen door de leden van de Libellenwerkgroep Zuid-Kennemerland gebruikt, zowel de monitoringgegevens als de losse waarnemingen. Vanaf 2001 zijn vliegtijdgegevens beschikbaar van de veertig in Zuid-Kennemerland waargenomen libellensoorten. Van achttien soorten waren er onvoldoende gegevens voor een vliegtijdenanalyse. Van elk van de overige 22 soorten is voor ieder jaar van de vijf eerste en laatste vliegdata het voor het aantal

libellen gewogen datumgemiddelde bepaald. Door deze gemiddelden is een trendlijn getrokken. De tabel geeft een overzicht van de 22 libellensoorten die bij de vliegtijdenanalyse zijn betrokken (de met * gemarkeerde resultaten zijn door minder beschikbare waarnemingen minder betrouwbaar). Van deze soorten sluipt 18% kennelijk eerder uit, terwijl 50% langer doorvliegt met als resultaat dat de vliegperiode van 41% van de soorten is verlengd, er bij 27% geen

verandering optrad en voor 32% de vliegtijd is verkort. Als de gemarkeerde resultaten buiten beschouwing worden gelaten, vertoont zelfs 47% van de overige soorten een toename in vliegtijd, 20% een afname en is bij 33% de vliegtijd gelijk gebleven. Interessant zijn de drie heidelibelsoorten die bij de vliegtijdenanalyse zijn betrokken en waarvoor een verandering van de laatste vliegdatum is geconstateerd; ze vliegen dus langer door met als uitschieter de bruinrode heidelibel waarvan de vliegperiode in de loop van zeventien jaar met circa vijf weken is toegenomen. En andere soort met een opmerkelijke toename van de vliegtijd is de kleine roodoogjuffer (figuur 5), waarvan zowel de eerste vliegdatum is vervroegd als de laatste vliegdatum is verlaat. Samenvattend kan worden gezegd dat het met de libellen in Zuid-Kennemerland de afgelopen twintig jaar voor de wind is gegaan. Belangrijke factoren die hieraan bijdragen zijn verbetering van de kwaliteit van het oppervlaktewater, de vernatting van de duinen en de daarmee samenhangende natuurherstelmaatregelen en de klimaatverandering.

Wie meer wil weten over de ontwikkeling van de libellen in onze regio verwijs ik hier naar de atlas: 'Libellen in Zuid-Kennemerland'. Deze is te bestellen bij Frans en Marja Koning (e-mail: marja-franskoning@kpnmail.nl), zolang de voorraad strekt. Kosten zijn € 24,50 plus eventuele verzendkosten.

Piet Veel
veelpiet@hotmail.com

● Figuur 5. Vliegtijden kleine roodoogjuffer.

Literatuur

- NVL (Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie), 2002. De Nederlandse libellen (Odonata). Naturalis, KNNV-Uitgeverij en EIS Nederland, Leiden.
- KNNV-LIBELLENWERKGROEP ZUID-KENNERLAND. 2018. Libellen in Zuid-Kennemerland.